

ΜΑΧΗ ΠΑΪΖΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΠΟ ΤΑ *REGESTES* ΣΤΙΣ *ΕΠΙΤΟΜΕΣ*

Η ΕΜΠΕΙΡΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ
ΤΩΝ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΩΝ ΠΡΑΞΕΩΝ

Οί βυζαντινολόγοι έχουν φροντίσει να παρασκευάσουν χρηστικά «έργαλεια» για την αξιοποίηση βασικών πηγών της βυζαντινής ιστορίας. Έννοω, ανάμεσα σε άλλα, τους «Καταλόγους» των αυτοκρατορικών πράξεων και των πράξεων του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Πρόκειται για έργαλεια «ύψηλης τεχνολογίας», που μᾶς δίνουν με τρόπο εύχρηστο και συνοπτικό την εικόνα της δραστηριότητας της κοσμικής και της εκκλησιαστικής αρχής του Βυζαντίου. Έχουν καταγραφεί όλες πράξεις παραδίδονται είτε από πρωτότυπα έγγραφα ή έγγραφες που είχαν καταχωριστεί σε επίσημους κώδικες, είτε μέσω κάποιων μεταγενέστερων αντιγράφων, είτε από κάποια μνεία που σώζεται σε πηγή σύγχρονη ή μεταγενέστερη καταγραφή που για να γίνει, χρειάστηκαν πολλαπλές έρευνες σε αρχεία και βιβλιοθήκες όλου του κόσμου, καθώς είναι γνωστό ότι ούτε το αρχείο της αυτοκρατορικής γραμματείας έχει σωθεί, ούτε στα αρχεία του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως σώζονται πλέον έγγραφα ή κείμενα που να παραδίδουν πράξεις της βυζαντινής περιόδου. Η χρησιμότητα των

καταλόγων αὐτῶν εἶναι μεγάλη, ἀφοῦ ἐπιτρέπουν στὸ μελετητὴ νὰ ἔχει ἀμέσως τὸν χαρακτηρισμὸ τῆς πράξεως, μιὰ περίληψη τοῦ περιεχομένου της, πληροφορίες γιὰ τὸ ποῦ καὶ πῶς σώζεται, τὴ σχετικὴ μὲ τὸ θέμα βιβλιογραφία καί, τέλος, τὶς κριτικὲς παρατηρήσεις τῶν συντακτῶν αὐτῶν τῶν «Καταλόγων».

Ἀναφέρομαι βέβαια στὰ ἔργα *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches*, 1-5, Μόναχο 1924-1965 ποὺ ἐτοίμασε ὁ Franz Dölger καὶ ὁ Peter Wirth¹ καὶ *Les registres des actes du patriarcat de Constantinople*, 1-7, Παρίσι 1932-1991 ποὺ ἐτοίμασαν οἱ Ἀσσομψιονιστὲς τοῦ (Γαλλικοῦ) Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν Σπουδῶν². Ἐργαλεῖα χρηστικά, «instruments de travail indispensables» κατὰ τὸν εὔστοχο χαρακτηρισμὸ τοῦ J. Darrouzès³, τὰ ὁποῖα διευκολύνουν τὴν πρόσβασή μας σὲ κάποιες ἀπὸ τὶς πιὸ σημαντικὲς πηγὲς τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας.

Γιὰ ἐκείνους ὅμως ποὺ ἐρευνητικὸ τους ἀντικείμενο εἶναι ἡ ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας στὴν περίοδο τῆς τουρκοκρα-

1. Ἡ δημοσίευση τοῦ ἔργου προκάλεσε, ὅπως ἦταν φυσικό, προσθῆκες καὶ διορθώσεις ποὺ ἐνσωματώνονται στὴ δευτέρη ἐκδοση ποὺ ἀνέλαβε ὁ Peter Wirth.

2. Ἀνάλογες προσθῆκες καὶ διορθώσεις προκάλεσε ἡ δημοσίευση καὶ τοῦ ἔργου αὐτοῦ ποὺ καταγράφει τὶς πράξεις τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως· ἕνα μεγάλο μέρος τὸ ἐνσωμάτωσαν οἱ ἴδιοι στὶς δευτέρες ἐκδόσεις τῶν τριῶν πρώτων τευχῶν, ὑπάρχουν ὅμως, ὅπως ἦταν φυσικό, καὶ νεότερες προσθῆκες ποὺ ἔχουν νὰ γίνουν· βλ. γιὰ παράδειγμα Κ. Γ. Πιτσάκης, «Δέκα χρόνια μετὰ: "Θεσσαλονίκειες" προσθῆκες στὰ *Regestes*, VII (1410-1453). Μνήμη J. Darrouzès AA, (1912-1990)», *Διεθνὲς Συμπόσιο «Βυζαντινὴ Μακεδονία»*, Θεσσαλονίκη 26-28 Νοεμβρίου 1999 (ὑπὸ ἐκδοση).

3. J. Darrouzès, *Les registres des actes du patriarcat de Constantinople*, 5, Παρίσι 1977, Préface, σ. III.

τίας, «instrument de travail indispensable») θα αποτελούσε ένας ανάλογος «Κατάλογος» με τις πράξεις τῆς μοναδικῆς πλέον γιὰ τοὺς χριστιανούς τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας ἐπίσημης ἐξουσίας, τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Μέσα σὲ αὐτὴ τὴν ὀπτική πρωταρχικὸς στόχος ἑνὸς προγράμματος ποὺ διεξάγεται στὸ Ἐθνικὸ Ἰδρυμα Ἐρευνῶν τῆς Ἀθήνας καὶ τὸ ὁποῖο ἔχει ὡς κύριο ἀντικείμενο τὴ μελέτη τῆς τουρκοκρατούμενης ἑλληνικῆς κοινωνίας ἦταν ἡ συγκέντρωση τοῦ πρόσφορου ὑλικοῦ, ὥστε νὰ καταστεῖ δυνατὴ ἡ καταγραφή τῶν πράξεων τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως μετὰ τὴν Ἀλωση, κατὰ τὴ μεταβυζαντινὴ περίοδο τοῦ βίου του⁴. Τὸ ἔργο ὄφειλε —καὶ εἶχε κάθε συμφέρον— νὰ λάβει ὑπόψη του καὶ νὰ ἀξιοποιήσῃ τὴν ἐμπειρία ἀπὸ τὰ ἀνάλογα ποὺ εἶχαν γίνει καὶ ἀφοροῦσαν, ὅπως εἶδαμε, τὴ βυζαντινὴ περίοδο. Εἶναι χρήσιμο λοιπὸν νὰ θυμηθοῦμε τὸ ἱστορικὸ αὐτῶν τῶν προσπαθειῶν ἀλλὰ καὶ νὰ ἐπισημάνουμε τὶς τροποποιήσεις ποὺ ἐπέβαλαν στὴν ἀρχικὴ σύλληψη οἱ ἀνάγκες ποὺ προέκυψαν στὴν πορεία τοῦ ἔργου, πρὶν ἐκθέσω τὴ δική μας ἐμπειρία ἀπὸ τὰ μεταβυζαντινὰ.

Regesten – Regestes

Στις ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰῶνα οἱ Ἀκαδημίες τοῦ Μονάχου καὶ τῆς

4. Γιὰ τὸ πρόγραμμα καὶ τοὺς στόχους του βλ. τὸ πρόσφατο δημοσίευμα *Θεσμοὶ καὶ Ἰδεολογία στὴ νεοελληνικὴ κοινωνία, 15ος – 19ος αἰ. Πρῶτος ἀπολογισμὸς ἑνὸς ἐρευνητικοῦ προγράμματος* (Ἐπιμέλεια: Δ. Γ. Ἀποστολόπουλος, Π. Δ. Μιχαηλάρης, Μάχη Παῖζη-Ἀποστολοπούλου), Ἀθήνα, Ἐθνικὸ Ἰδρυμα Ἐρευνῶν / ΚΝΕ, 2000.

Βιέννης συνέλαβαν τὴν ἰδέα νὰ συγκροτήσουν ἕνα corpus «des diplomes grecs du Moyen-Age», ποὺ θὰ περιλάμβανε τὴν ἔκδοση τῶν πράξεων ὄχι μόνο τῆς κοσμικῆς ἀλλὰ καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς βυζαντινῆς ἀρχῆς. Τὸ corpus θὰ ἦταν, φυσικά, προϊὸν συλλογικῆς ἐργασίας καὶ ἐνόψει τοῦ μεγάλου αὐτοῦ σχεδίου ἀποφασίστηκε, σὲ ἕνα πρῶτο προπαρασκευαστικὸ στάδιο, νὰ συνταχθοῦν οἱ Ἐπιτομὲς τῶν πράξεων. Τὸ σχέδιο αὐτὸ ἐξυπηρετοῦσε τὴν ἀνάγκη νὰ συγκροτηθεῖ ἕνα πρῶτο εὐχρηστο ἔργο, ποὺ θὰ ἔδινε στὸ χρήστη μὲ τρόπο συνοπτικὸ τὴ συνόλη καὶ ταυτόχρονα τὴν ἀκριβῆ εἰκόνα τῶν πεπραγμένων τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορικῆς καὶ πατριαρχικῆς ἐξουσίας. Τὸ πρῶτο σκέλος, τὶς πράξεις τῆς κοσμικῆς ἀρχῆς, τὸ ἀνέλαβε ὁ Franz Dölger: ὁ πρῶτος τόμος βγῆκε τὸ 1924 στὸ Μόναχο μὲ τὸν τίτλο *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches von 565-1453, 1. Regesten von 565-1025*. Τὸ δεύτερο, ὕστερα ἀπὸ κάποιες περιπέτειες καὶ παραιτήσεις τῶν ἀρχικῶν μελῶν τῆς ομάδας ποὺ σχεδίασε τὸ ἔργο (Louis Petit καὶ Jules Pargoire), τὸ ἀνέλαβαν τελικὰ οἱ βυζαντινολόγοι τοῦ τάγματος τῶν Ἀσσομψιονιστῶν μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Venance Grumel. Ἡ προσπάθεια αὐτὴ τῶν Γάλλων ἔδωσε τὸν πρῶτο της καρπὸ τὸ 1932 μὲ τὸν πρῶτο τόμο Ἐπιτομῶν —τεῦχος τὸ ὄνόμασαν— ποὺ ἐκδόθηκε μὲ τὸν τίτλο *Les registes des actes du patriarcat de Constantinople*, ἐνῶ τὸ ἔργο ὀλοκληρώθηκε μὲ τὴ δημοσίευση τοῦ 7ου fascicule, ποὺ ἐκδόθηκε τὸ 1991 στὸ Παρίσι ἀπὸ τὸν J. Darrouzès.

Ἀντιμέτωποι μὲ τὸ ὀγκῶδες ὕλικὸ ποὺ κατόρθωσαν νὰ συγκεντρώσουν οἱ Assompsionistes ἀποφάσισαν ἀρχικὰ νὰ τὸ διαχωρίσουν σὲ δύο ἐνότητες: νὰ ἀπογράψουν τὶς πράξεις ποὺ εἶχαν ἐκδοθεῖ ἀπὸ τὸν πατριάρχη καὶ νὰ ἐντάξουν σὲ μιὰν ἄλλη ἐνότητα τὶς πράξεις τῆς συνόδου καὶ τὶς διοικητικὰς πράξεις, τὶς

έκλογές αρχιερέων, τὶς μεταθέσεις, κ.λπ. Ἡ ἀπόφαση αὐτὴ εἶχε τὴ λογικὴ τῆς: διευκόλυνε τὴν ταχύτερη παρουσίαση τοῦ πρώτου τουλάχιστον καὶ σημαντικότερου μέρους τοῦ ἔργου. Ὅμως, μὲ τὴ λύση αὐτὴ ἔμειναν ἔξω ἀπὸ τὴν πρώτη καταγραφή ἀποφάσεις σημαντικὲς ποὺ εἶχαν ληφθεῖ ἀπὸ τὴ σύνοδο, ὅπως καθαιρέσεις πατριαρχῶν, ἢ τρέχουσες πράξεις τοῦ Πατριαρχείου ποὺ εἶχαν ληφθεῖ σὲ περιόδους μεσοπατριαρχίας, ὅταν ὁ πατριαρχικὸς θρόνος χήρευε, κείμενα ποὺ ἦταν ἀπολύτως συνυφασμένα μὲ ὅσα εἶχαν καταγραφεῖ κατὰ τὸν πρῶτο ἐρατισμό. Ἡ μετάθεση λοιπὸν τῶν πράξεων αὐτῶν σὲ κάποιον ἄλλο τεῦχος ἀλλοίωνε τὴ συνόλη εἰκόνα τῆς ἱστορίας τοῦ θεσμοῦ καὶ προπαντὸς κατακερμάτιζε τὴν ἱστορικὴ συνέχεια. Καθὼς μάλιστα τὰ χρόνια πέρασαν καὶ ἡ ὁμάδα μειώθηκε δραματικά, ὁ ἐναπομείνας J. Darrouzès βλέποντας τὸ βάρος καὶ τὶς δυσκολίες ποὺ εἶχε ἡ πραγματοποίησις τοῦ ἀρχικοῦ σχεδίου στὸ σύνολό του ἀποφάσισε, ἀπὸ τὸν πέμπτο τόμο καὶ πέρα, νὰ ἐντάξει στὸ σῶμα τῶν πατριαρχικῶν πράξεων καὶ τὶς πράξεις τῆς συνόδου⁵. Ἐξω ἀπὸ τὸν κορμὸ παρέμειναν οἱ «συνοδικὲς πράξεις», δηλαδή τὰ ἔγγραφα μὲ τὰ ὁποῖα ἐφοδιαζόταν ἓνας νεοεκλεγμένος μητροπολίτης προκειμένου νὰ ἀναλάβει τὴν ἐπαρχία του· καὶ ἀκόμα, τὰ ὑπομνήματα ἐκλογῆς ἀρχιερέων καὶ ὅσες ἄλλες θεωρήθηκαν καθαρὰ διοικητικοῦ χαρακτήρα πράξεις.

Ὡς πρὸς τὸν χαρακτῆρα τοῦ ὕλικου ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς διπλωματικῆς δὲν τέθηκαν περιορισμοί, δεδομένου ὅτι στόχος τῶν Regestes εἶναι ἡ ἀνάπλαση τῶν πράξεων μιᾶς ἱστορικῆς περιόδου· ἐπομένως μοναδικὸ κριτήριον γιὰ τὴν ἀπογραφή ἢ τὸν ἀποκλεισμό μιᾶς πράξης δὲν εἶναι ἡ μορφή μὲ τὴν ὁποία ἔχει φθάσει

5. J. Darrouzès, *Les registes ...*, 5, Παρίσι 1977, Préface, σ. IV.

σὲ μᾶς ἢ ἀπογραφόμενη πράξη ἀλλὰ ἡ βεβαιότητα ὅτι ἔχει συντελεστεῖ αὐτὸ πού μνημονεύει. Στὴν ὀπτική λοιπὸν αὐτὴ τὸ μόνο δίλημμα ἦταν ἂν ἔπρεπε νὰ ἀπογραφοῦν καὶ οἱ πλαστές, οἱ χαλκευμένες πράξεις, ἀλλὰ καὶ ὅσων τὸ περιεχόμενο ἦταν ἀμφίβολης γνησιότητας. Ἡ τελικὴ ἀπόφαση ἦταν νὰ περιληφθοῦν καὶ αὐτές, μὲ τὸν ὄρο φυσικὰ πὼς κάποιο διακριτικὸ σημάδι θὰ κάνει ἀμέσως ἔκδηλο τὸν ἰδιάζοντα αὐτὸ χαρακτήρα: ἓνας ἀστερίσκος πλάι στὸν αὐξὸντα ἀριθμὸ τῆς ἐπιτομῆς δηλώνει λοιπὸν τὴν ἀμφίβολης γνησιότητας πράξη, ἐνῶ ὁ διπλὸς ἀστερίσκος προειδοποιεῖ τὸν ἀναγνώστη ὅτι πρόκειται γιὰ πλαστὴ πράξη, ἀρχὴ ἄλλωστε πού υἰοθετήθηκε καὶ ἀπὸ τὸν Dölger καὶ τὸν συνεχιστὴ του γιὰ τὶς ἀντίστοιχες περιπτώσεις τῶν πράξεων τῆς αὐτοκρατορικῆς γραμματείας.

Ὁ τρόπος πού ἐπιλέξανε οἱ Γάλλοι βυζαντινολόγοι νὰ κατατάξουν τὰ Regestes εἶναι, φυσικὰ, ἡ ἀπόλυτη χρονολογικὴ σειρά. Τὰ ἱστορικὰ τεκμήρια εἶναι φυσικὸ νὰ ταξινομοῦνται κατὰ χρονολογικὴ τάξη καὶ βεβαίως, ὅταν συγκροτοῦμε ἐργαλεῖα, τὸ κύριο προσόν τους πρέπει νὰ εἶναι ἀκριβῶς τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ χρήστης θὰ βρεῖ εὐκόλα αὐτὸ πού ψάχνει στὴ θέση πού περιμένει νὰ τὸ βρεῖ.

Τὰ Regestes ἀριθμῆθηκαν κατὰ τρόπο συνεχῆ καὶ ἡ ἀρίθμηση τέθηκε στὸ κέντρο τῆς πρώτης σειρᾶς. Θυμίζω ὅτι ὁ Dölger στὸν πρῶτο τόμο του εἶχε θέσει τὸν αὐξὸντα ἀριθμὸ τῆς πράξης στὸ δεξιὸ περιθώριο τῆς τελευταίας σειρᾶς κάθε ἐπιτομῆς, ἐνῶ στὸ ἀριστερὸ περιθώριο μὲ ἡμίμαυρα στοιχεῖα εἶχε προτάξει τὴ χρονολογία. Ἡ εἰκόνα ὅμως ἦταν πυκνὴ, λίγο ὀμιχλώδης, καὶ ἔτσι ἀπὸ τὸν δεύτερο τόμο ὁ αὐξὸντας ἀριθμὸς κάθε λήμματος τέθηκε στὸ κέντρο τῆς πρώτης σειρᾶς, λύση πού ἀκολούθησαν καὶ οἱ Γάλλοι. Στὴν κατάταξη ἔγινε ἓνας ἐσωτερικὸς διαχωρισμὸς κατὰ πατριάρχη —ὅπως ἄλλωστε ἔκανε καὶ ὁ Dölger, δια-

χωρίζοντας τὸ ὑλικό του ἀντίστοιχα κατὰ αὐτοκράτορα.

Ἄς δοῦμε τώρα τὰ στοιχεῖα πὸν κατέγραψαν σὲ κάθε Regeste καὶ τὴ σειρά μὲ τὴν ὁποία τὰ παρέθεσαν.

Μετὰ τὸν αὐξὸντα ἀριθμὸν κάθε καταγραφόμενης πράξης ἀναγράφεται στὸ ἀριστερὸ περιθώριον ἢ χρονολογία τῆς, ὁ μήνας καὶ τὸ ἔτος. Στὸν ἀντίστοιχο χῶρον δεξιὰ διευκρινίζεται ἂν ἡ πράξις ἔχει ἐκδοθεῖ ἀπὸ τὴν σὺνοδο καὶ ὄχι ἀπὸ τὸν πατριάρχη. Στὴν ἐπόμενη σειρά ἀκολουθεῖ ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς πράξης καὶ πολὺ συνοπτικὰ τὸ θέμα τῆς. Ἀκολουθεῖ ἡ περίληψις, πὸν περιέχει ὅλα τὰ σημαντικὰ σημεῖα τοῦ κειμένου: πιστὴ ἀνάπλασις τῆς ὑπόθεσης, μὲ τὰ ὀνόματα προσώπων καὶ τόπων πὸν μνημονεύονται στὸ κείμενον. Γιὰ νὰ ἀναπλάσῃ τὸ περιεχόμενον χρησιμοποίησαν στὴ διήγησιν τρίτον πρόσωπον καὶ σημείωσαν ἂν στὸ τέλος ὑπέγραψαν καὶ κάποιον συνοδικόν. Στὴν τελευταία αὐτὴ λεπτομέρεια ὁ J. Darrouzès ἔδωκε ἰδιαίτερη βαρῦτητα ἀπὸ τὸν πέμπτου τόμου καὶ μετὰ, δημιουργώντας μιὰ ἰδιαίτερη παράγραφον μὲ τὸν τίτλον *Liste épiscopale*. Στὸ τέλος τῆς περιλήψεως παρατίθεται ἡ χρονολογία ὅπως ἔχει ἀποτυπωθεῖ στὸ κείμενον καὶ σημειώνεται ὁ σχετικὸς στίχος. Σημειώνεται ἀκόμα ποιά μορφή ἔχει ἡ ὑπογραφή τοῦ πατριάρχη, ἂν ἔχει δηλαδὴ ὑπογράψει μὲ μνηολόγιον ἢ ὀλογράφως μὲ τὸ ὄνομά του. Ἀκολουθοῦν στοιχεῖα πὸν ἀφοροῦν τὸ κείμενον (*texte*): ἡ ἐπιγραφή καὶ ἡ προσφώνησις ἂν ὑπάρχουν, καὶ τὸ *incipit*. Τέλος σημειώνονται τὰ σχετικὰ μὲ τὴν παράδοσιν καὶ τὴν ἐκδοσιν τοῦ κειμένου: ἡ χειρόγραφη πηγὴ στὴν ὁποία σώζεται τὸ κείμενον καὶ οἱ τυχόν ἐκδόσεις του. Ἀκολουθεῖ ἡ βιβλιογραφία (*littérature*). Σὲ ξεχωριστὰ παραγράφους σημειώνονται τὰ σχόλια τῶν ἐπιμελητῶν γιὰ θέματα πὸν ἀφοροῦν εἴτε τὴν χρονολόγησιν (*date*), εἴτε ἄλλα ζητήματα πὸν θέτει τὸ κείμενον (*critique*).

Αυτά για τις πράξεις τῶν ὁποίων τὸ κείμενο ἔχει σωθεῖ. Για τις πράξεις τις ὁποῖες γνωρίζουμε μόνο ἀπὸ κάποια μνεία, τὸ κάθε λῆμμα προσπαθεῖ νὰ ἀναπλάσει τὰ ἐλλείποντα στοιχεῖα. Ἔτσι, στὴ θέση τοῦ χαρακτηρισμοῦ τίθεται ἡ διατύπωση μὲ τὴν ὁποία χαρακτηρίζει τὴν πράξη ἢ πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποία ἀντλήθηκε ἡ μνεία τῆς· συγκροτεῖται μιὰ περίληψη ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ παρέχει ἡ πηγὴ· τέλος παρατίθεται ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. Ὅπως καὶ στὴν προηγούμενη περίπτωση, σὲ ξεχωριστὴ παράγραφο οἱ ἐπιμελητὲς ἐκθέτουν τις ἀπόψεις τους γιὰ τὰ ζητήματα ποὺ τυχὸν τίθενται.

Ἐπιτομές

Στηριζόμενοι στὴν προϊστορία τοῦ ἐγχειρήματος, τὴν ἐργασία ποὺ ἔκαναν οἱ Assompsionistes, καὶ ὀδηγημένοι ἀπὸ τὴν πλούσια ἐμπειρία ποὺ σωρεύτηκε κατὰ τὸ στάδιο τῆς ἐπεξεργασίας τῶν μεταβυζαντινῶν πατριαρχικῶν πράξεων, ἀποφασίσαμε νὰ ἀκολουθήσουμε τις πιὸ κάτω ἀρχές.

Σὲ γενικὲς γραμμὲς δὲν εἶχαμε κανένα λόγο νὰ μὴν δεχτοῦμε ὅσα ἐφαρμόστηκαν κατὰ τὴ σύνταξη τῶν Regestes τῆς βυζαντινῆς περιόδου⁶. Μολονότι τὸ ἱστορικὸ πλαίσιο βεβαίως ἄλλαξε, οἱ μελέτες μας ἔδειξαν ὅτι τὸ Πατριαρχεῖο τόσο στὸ ἐπίπεδο τῆς

6. Ὁ ὅρος regeste ποὺ ἀποτελεῖ νεολογισμό γιὰ τὴ γαλλικὴ γλῶσσα (βλ. ὅσα ἀναφέρει γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ ὁ Δ. Γ. Ἀποστολόπουλος στὸν παρόντα τόμο, σ. 23) δὲν ἔχει ἀποδοθεῖ στὰ ἑλληνικά· ἐμεῖς χρησιμοποιοῦμε ὡς ἀντίστοιχο τὸν ὄρο «ἐπιτομὴ», διευρύνοντας τὴ σημασία τῆς λέξης ὥστε νὰ ἀποδίδει ὅ,τι στὰ γαλλικά ὁ ὄρος regeste.

ἐκκλησιαστικῆς διπλωματικῆς ὅσο καὶ στὸ ἐπίπεδο τῆς λειτουργίας τῆς πατριαρχικῆς γραμματείας ἔμεινε πιστὸ στὴ βυζαντινὴ παράδοση. Δεδομένου λοιπὸν ὅτι τὸ ἔργο τῶν Γάλλων θεωρεῖται ἐπιτυχὲς καὶ ὅτι ὁ θεσμὸς ποὺ μελετοῦμε εἶναι ὁ ἴδιος, εἴχαμε τὴ νομιμότητα νὰ τὸ ἀποφασίσουμε. Ὡστόσο, σὲ μερικές περιπτώσεις χρειάστηκε κάπως νὰ διαφοροποιηθοῦμε.

Ἀποδεχθῆκαμε τὴν ἀποψη τοῦ J. Dargouzès καὶ ἀποφασίσαμε ὅτι θὰ ἀπογράψουμε ὄχι μόνον τὶς πράξεις ποὺ ἐξέδωσε ὁ πατριάρχης, εἴτε ὁ ἴδιος προσωπικὰ εἴτε ὡς προεδρεύων τῆς συνόδου, ἀλλὰ καὶ τὶς ἀποφάσεις ποὺ ἔλαβε ἡ σύνοδος σὲ περιόδους ποὺ δὲν ὑπῆρχε πατριάρχης. Τὸ Πατριαρχεῖο ἐστὶν Κωνσταντινούπολη τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας συχνὰ βρισκόταν, γιὰ διαφοροὺς λόγους, χωρὶς πατριάρχη. Ἦδη τὰ πρῶτα χρόνια μετὰ τὴν Ἄλωση ἔχουμε τέτοιες περιστάσεις: ὅταν ἡ Πύλη τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1476 ὀδηγεῖ τὸν πατριάρχη Ραφαήλ Α' σιδηροδέσμιο στὴ φυλακὴ γιὰ ὀφειλές, μεσολαβεῖ ἕνας μῆνας ὡς τὴν ἐκλογή τοῦ Μαξίμου Γ', κατὰ τὴν διάρκειά τοῦ ὁποῖου ἡ σύνοδος διοικεῖ τὸ Πατριαρχεῖο. Ἀπὸ τὴ σύντομη αὐτὴ περίοδο ἔχουν μάλιστα σωθεῖ τρεῖς πράξεις· ὁ ἀποκλεισμός τους, στὴν περίπτωση ποὺ θὰ ἀκολουθούσαμε αὐστηρὰ τὸν κανόνα, θὰ φτώχαινε τὸ ὑλικό, θὰ ἀπέκρυπτε τὴν πρωτοβουλία τῆς συνόδου νὰ δίνει λύσεις σὲ περιόδους ποὺ δὲν ὑπῆρχε πατριάρχης καὶ δὲν θὰ ἀπέδιδε τὶς ἰδιάζουσες συνθηκῆς τῆς ἐποχῆς⁷. Ἀκόμα, ἀποφασίσαμε νὰ περιλάβουμε στὸ ἔργο μας τὶς «συνοδικὲς πράξεις» μὲ

7. Οἱ τρεῖς αὐτὲς πράξεις ἔφθασαν σὲ μᾶς μὲ τὴ μορφή τοῦ «παρασχεδίου», τοῦ πρόχειρου σχεδιασματος ποὺ συνέταξε ὁ συντάκτης τους· βλ. τὴ μελέτη μου Ἐνεπίσημα ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως. Παρασχεδία καὶ μαρτυρίες τοῦ 1476, Ἀθήνα 1988.

τις όποιες έφοδιαζόταν κάθε νεοεκλεγόμενος άρχιερέας για να ανάλαβει καθήκοντα στη νέα του έπαρχία· θεωρούμε ότι οι πράξεις αυτές δέν πρέπει να παραμεριστούν έπειδή παρέχουν πολύτιμα στοιχεία για τήν ιστορία των έκκλησιαστικών έπαρχιών και εκδίδονται από τήν προεδρευόμενη από τόν πατριάρχη σύνοδο.

Αυτόνοήτο είναι πώς στις Έπιτομές των πράξεων τής Πατριαρχικής Γραμματείας περιλάβαμε και τις μνείες πράξεων που μπορέσαμε να έντοπίσουμε. Διότι στη λογική του έργου των Έπιτομών ή μνεία έχει τήν αξία που έχει και ή πρωτότυπη πράξη, αφού διασώζει μιάν αντίστοιχη που λανθάνει, αφού καλύπτει, με άλλα λόγια, τά κενά των τεκμηρίων και μάς έπιτρέπει να προσεγγίσουμε τή συνολική εικόνα τής δραστηριότητας του θεσμού που μελετούμε. Και τó ζητούμενο σε μιá τέτοια έκδοση είναι ή παράδοση στην έπιστημονική κοινότητα ενός έργαλειού που θά έχει τή μέγιστη δυνατή πληρότητα σε έγγραφές. Είμαστε πάντως φειδωλοί και καταγράφουμε μόνον τις μνείες που αποτελούν μάρτυρες *post factum*, όταν με άλλα λόγια ή μνεία αναφέρεται ρητά σε κάποια πράξη. Για παράδειγμα, δέν παρασυρθήκαμε να θεωρήσουμε ότι κάθε ύπογραφή άρχιερέα αποτελεί και μνεία τής χαμένης ή λανθάνουσας «συνοδικής πράξεως» με τήν όποια θά έφοδιάστηκε όταν εκλέχθηκε· ή ανάπλαση τέτοιων πράξεων δέν προσφέρει κανένα νέο στοιχείο, ούτε ιστορικό ούτε κωδικολογικό ή παλαιογραφικό.

Απογράφουμε πράξεις ανεξάρτητα από τή μορφή με τήν όποια έφθασαν ως έμας· φυσικά κάθε πρωτότυπο που στάλθηκε ως έξερχόμενο από τήν πατριαρχική γραμματεία στον άποδέκτη του έχει ιδιαίτερη σημασία· όμως θεωρούμε έξίσου σημαντικό τεκμήριο μιās απόφασης τó ίσον τής πράξης, τήν καταγραφή της δηλαδή στον έπίσημο κώδικα, παρά τή διαφορά που έχει

ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς διπλωματικῆς. Καὶ ἀκόμα, ἀπογράφουμε καὶ τὶς πλαστὲς πράξεις. Φυσικὰ χρειάζεται προσοχή, διότι ὁ πλαστός χαρακτήρας τῆς πρέπει νὰ γίνεται ἔκδηλος ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή μὴ στὸν χρήστη· καὶ ἡ διάκριση δὲν εἶναι πάντα εὐκόλη, ἀφοῦ τὸ χαλκευμένο γιὰ νὰ ὑπηρετήσῃ τὸ σκοπὸ γιὰ τὸν ὁποῖο χαλκεύτηκε πρέπει νὰ μοιάζει μὲ γνήσιο. Γιὰ νὰ δηλώσουμε τὴν πλαστότητα μιᾶς πράξης ἔχουμε δεχτεῖ τὸν ἴδιο τρόπο διάκρισης ποὺ ἐφαρμόζεται καὶ στὰ Regestes: θέτουμε ἓναν ἀστερίσκο στὸν αὐξὼντα ἀριθμὸ τῆς πράξης σὲ περίπτωση ποὺ ἀμφιβάλλουμε γιὰ τὴ γνησιότητα, ἐνῶ θέτουμε διπλὸ ἀστερίσκο στὴν περίπτωση ποὺ εἴμαστε βέβαιοι πὼς πρόκειται γιὰ πλαστό.

Θὰ ἀναφερθῶ τώρα στὰ σημεῖα ποὺ ἔχουν σχέση μὲ τὰ τεχνικὰ μέρη τῆς συγκρότησης μιᾶς Ἐπιτομῆς. Καὶ πρῶτα ἡ ἀρίθμηση. Ἐπιλέξαμε τὴ συνεχῆ ἀρίθμηση καὶ ὄχι τὴν ἐσωτερικὴ —ὅταν δηλαδὴ ἀριθμοῦμε τὶς ἐπιτομὲς κάθε πατριαρχίας— διότι παρὰ τὰ μειονεκτήματα προσφέρει τὸ πλεονέκτημα τῆς συνολικῆς εἰκόνας, τοῦ τελικοῦ μεγέθους.

Μὲ τὸ ζήτημα τῆς ἀρίθμησης σχετίζεται καὶ τὸ πρόβλημα τῶν νέων πράξεων ποὺ εἶναι ἀναπόφευκτο, ἀλλὰ καὶ ἐπιθυμητό, νὰ εἰσρεύσουν μετὰ τὴ δημοσίευση τῶν Ἐπιτομῶν καὶ νὰ προστεθοῦν σὲ νέα ἔκδοσή τους. Τὴν προοπτικὴ αὐτὴ καλὸ εἶναι νὰ ἔχει ὑπόψη του ὁ συντάκτης μιᾶς συλλογῆς Ἐπιτομῶν, ὥστε νὰ προβλέψῃ τὴν κατὰ τὸ δυνατόν ὀμαλότερη ἔνταξη τῶν νέων αὐτῶν εἰσροῶν στὸν κύριον κορμό. Οἱ Assomptionistes ἔδωσαν μιὰ λύση, ἔθεσαν πλάι στὸν ἀριθμὸ τῆς νέας ἐπιτομῆς ἓνα γράμμα τοῦ ἀλφαβήτου: ἔχουμε δηλαδὴ τὴν πράξη 683 καὶ στίς δύο προσθήκες ποὺ ἀκολουθοῦσαν ἔδωσαν τὴν ἀρίθμηση 683a καὶ 683b, θεωρώντας ὅτι μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ δὲν διαταράσσεται ἡ ἀρίθμηση τοῦ corpus.

‘Ο πειραματισμός που έμεϊς επιχειρήσαμε ήταν να δώσουμε μιάν αρίθμηση όχι συνεχή αλλά «σύνθετη»: ο αριθμός μιᾶς πράξης να συγκροτείται από τή χρονολογία της και από μιᾶ ἐσωτερική αρίθμηση. Για παράδειγμα, οί πράξεις που ἔχουν ἐκδοθεῖ τὸ 1484 θὰ φέρουν τὸν ἀριθμὸ 1484.1, 1484.2, κ.ο.κ. Μὲ τή μέθοδο αὐτὴ θεωρήσαμε πρὸς στιγμή ὅτι εἴχαμε βρεῖ τὸ αὐγὸ τοῦ Κολόμβου: ἡ ἰδέα νὰ φαίνεται ἀμέσως ἡ χρονολογία τῆς Ἐπιτομῆς φαινόταν δελεαστική· ὅμως ἀλίμονο ὕστερα ἀπὸ μερικὲς δοκιμὲς τὸ αὐγὸ ράγισε στὰ χέρια μας. Τὸ ἐρώτημα πὸν μᾶς ἔφερε μπροστὰ στὸ ἀδιέξοδο ἦταν: τί αρίθμηση θὰ ἔπαιρναν οί ἀχρονολόγητες πράξεις; ἡ ἐκεῖνες πὸν χρονολογοῦνταν μόνο μὲ ἰνδικτιῶνα; Ἐτσι, ἐγκαταλείψαμε τὴν ἰδέα αὐτὴ καὶ ἀκολουθοῦμε καὶ ἐμεῖς τὴν παράδοση. Ὅσο γιὰ τίς νέες εἰσορές, εἶναι κάπως πρόωρο νὰ τίς προβλέψουμε· ἡ ἐμπειρία πὸν θὰ σωρευτεῖ ἐλπίζω πὸς θὰ δώσει κάποια ἱκανοποιητικὴ λύση ὡς τὴ στιγμή πὸν θὰ κυκλοφορήσει ἡ νέα ἔκδοση τοῦ πρώτου τόμου.

‘Ο πρώτος τόμος μὲ τίς Ἐπιτομὲς (Regestes) τῶν πράξεων τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως τῆς πρώτης μετὰ τὴν Ἄλωση περιόδου εἶναι ἔτοιμος· ἡ δημοσίευσή του ἐλπίζουμε ὅτι θὰ προκαλέσει προσθῆκες ἀλλὰ καὶ διορθώσεις πὸν θὰ μᾶς εἶναι πολύτιμες στὴν τελικὴ ἐπεξεργασία τῶν ἄλλων τόμων πὸν καλύπτουν τὴν μετὰ τὸν 15ο αἰῶνα περίοδο.

DES *REGESTES* AUX *ÉPITOMÉS*
L'EXPÉRIENCE DE CATALOGUER
LES ACTES PATRIARCAUX POST-BYZANTINS

(Résumé)

L'un des instruments indispensables pour ceux qui travaillent sur l'histoire byzantine sont, sans doute, les *regestes* des actes de la chancellerie impériale et les *regestes* du patriarcat de Constantinople. En ce qui concerne le patriarcat, ce travail est accompli par les Assomptionistes de l'Institut Français d'Études Byzantines (IFEB). Pour la période post-byzantine cette oeuvre est élaborée au sein de la Fondation Nationale de la Recherche Scientifique (FNRS) d'Athènes. Le premier volume qui contient les *regestes* des actes de la période 1454-1500 vient de paraître. Faisant partie de cette équipe, je vais essayer de présenter ici l'expérience que nous avons tirée de ce travail.

Si on accepte que par le terme *regestes* on se réfère aux catalogues d'actes d'une même chancellerie, lorsque dans une série chronologique des actes sont intercalées des indications empruntées aux sources narratives, notre première tâche fut ainsi de récolter tous les documents du patriarcat de Constantinople, originaux ou pas, et d'emprunter toutes les mentions des actes *post factum* conservées dans d'autres sources.

Cette tâche étant accomplie, nous avons dressé un catalogue d'actes en utilisant la technique des *regestes*.

Les règles que nous avons adoptées pour présenter les actes de la deuxième période du XVe siècle sont proches à celles de l'IFEB.

a) Chaque acte comporte une numérotation qui est continue pour tous les actes. b) À gauche est indiquée la date d'édition de l'acte et à droite l'institution qui l'a émis, le patriarche ou le synode. c) Vient après la désignation de l'acte et son sujet. d)

Dans le résumé qui suit on reproduit de manière exhaustive le contenu, on note les noms des personnages et des lieux nommés et on reproduit la liste des signataires. On signale également si la signature du patriarche est nominale ou si elle est faite par le ménologe. e) Suivent les éléments du texte: titre, intitulation du patriarche, invocation, incipit. f) À la fin, est indiquée la bibliographie relative à l'acte, les problèmes de datation et d'autres questions que le texte pose.

Il faut dire qu'il y a eu quelques exceptions aux règles que nous nous sommes fixées ; nous avons incorporé, par exemple, tous les actes synodaux, c'est-à-dire les actes d'ordination d'un nouveau métropolitain ou archevêque.

On espère que notre expérience pourra aider d'autres collègues qui travaillent sur des documents historiques semblables.